

A nemzetiszocialista Németország közkönyvtárai (1933–1945)

2. rész: A nemzetiszocialista német népkönyvtárak megteremtése

SONNEVEND Péter

A tanulmány első része (ld. Könyvtári Figyelő, 2021. 4. sz.) a hitlerizmus kialakulását, működési logikáját, valamint a kulturális politikát meghatározó elveket és intézményi hátterét mutatta be, továbbá jellemezte a könyv- és folyóirat-kiadást, a dokumentációs törekvéseket, az olvasás szerepét és a közkönyvtárak megújítására irányuló korábbi kísérleteket. A tanulmány második része a Weimari Köztársaság bukása utáni időszakban felépülő, nemzetiszocialista alapokon szerveződött közkönyvtári rendszer működését ismerteti.

Német közkönyvtárak az új hatalom kezdetén (1933–1938)

Gleichschaltolás és konszolidáció a rövid békeidőszakban

1932 végén *Fritz Heiligenstaedt* (1887–1961) hannoveri (majd később országos, azaz „birodalmi”) könyvtári vezető regionális folyóiratában, a *Volksbildung und Volksbüchereien*ben kifejtette, hogy a társadalom szétesése és a teljes bizalomvesztés ide-

jén a közkönyvtáraknak meg kell találniuk az új és „egészséges” társadalmi-politikai erőket, hogy azokat támogassák, egyben fel kell adniuk a politikai függetlenség hiedelmét. Néhány hónappal később *Johannes Beer* (1901–1972) frankfurti könyvtáros és doktorált germanista már a tekintélyt árasztó államról „értekezik”, mert autoritás nélkül nincs jövő, ezt pedig a népművelésnek, népkönyvtáraknak is világosan kell látniuk.²³ A cikk 1932 végén íródhatott: e pillanatban *Hitler* még nem kancellár. A szellemi átállás azonban

megkezdődött. 1933 tavaszán máris számosan sorakoznak fel tevőlegesen az új hatalom támogatására: tiltólisták készítése, állománytisztoztatás, könyvégetés és személyzeti „tisztoztatások” követik egymást. Már nemcsak az állam élén állt Führer, hanem minden szakma és minden intézmény vezetője is ezt a státuszt igényelte. Jellemző a Porosz Állami Könyvtár (ma: *Staatsbibliothek zu Berlin*) igazgatójának, *Gustav Abbnak* (1886–1945, 1923-tól haláláig a könyvtár vezetője) 1937-ben megjelent *A kollegiális felfogástól a Führer-elveig (Von der Kollegialfassung zum Führerprinzip)* című írása.²⁴

A korábbi rivalizáló közkönyvtári folyóiratok helyett 1934-től parancsszóra egy központi szaklap látott napvilágot, és maradt 1944 végéig a szakma irányadó orgánuma: ez volt a *Die Bücherei*.²⁵ Érdemes röviden áttekinteni az új elvi megfogalmazásokat, átfogó elvárásokat a „könyvtárpolitika” vezető személyeinek írásaiból.

Wilhelm Schuster (1888–1971) a *Die Bücherei* második számában publikálta az új eszméket jellemzően kifejező, *A műveltségi birodalom vége (Das Ende des Bildungsreiches)* című cikkét.²⁶ A közkönyvtári egyesület vezetője és az első évek „közkönyvtári Führere” nem hagyott kétséget afelől, hogy mindenkinek fel kell sorakoznia, még ha bizonyos korábbi értékektől fájdalmasan el is kell búcsúzni. Az új hatalom nem művelni, hanem *nevelni* akar, ezért a könyvtárosnak is ehhez kell felzárkóznia. Érdemes hozzáfűznünk, hogy Schuster korának egyik legképzettebb közkönyvtárosa volt: *Erwin Ackerknecht* tanítványa, számos szakpublikáció szerzője, fontos könyvtárak (Gleiwitz, Hamburg, Berlin) eredményes vezetője. Magánlevelezéséből tűnik ki (*Hofmann*hoz és másokhoz írott korabeli levelei a tanúságok erre), hogy a „terepet” nem akarta átengedni a „vadabb” (az „igazi”) nácioknak, következésképpen olyan látványos kompromisszumokat kötött (pl. párttagság stb.), amelyek révén további szakmai működésének feltételét vélte biztosítani.

A nemzetiszocializmus könyvtári alapjai

A nemzetiszocializmus könyvtári elméletét érdemes bemutatni néhány további írás tartalmának felvillantásával. *Heinz Dähnhardt* professzor (1897–1968) előbb ifjúságpolitikus konzervatív színekben, majd a náci központi hatalom érdemi munkatársa, a Tudományos, Nevelésügyi és Népművelési Minisztérium (*Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung*, REM) könyvtárügyi felelőse. 1937

elején megjelent cikkében,²⁷ melyből az írásunk 1. része elején olvasható egyik mottó is származik, kifejezetten militarista szóhasználattal nyilatkozik a német közkönyvtárügy „útjáról és céljáról”. Kifejti, hogy a hajdani hiedelem, miszerint a műveltség, a tudás (*Bildung*) kovácsolná össze a német népet, már elavult és használhatatlan; a birodalom egységét Hitler „politikai katonái” vívták ki, s kizárólag ezúton válik tényleges egységgé a német nép. Ezért el kell törölni a könyvtáros és az olvasó közti minden valós és képzelt válaszfalat, hiszen mindnyájan „egy fronton küzdenek”.

Dähnhardtnál is keményebben fejezi ki a nemzeti-szocialista elvárásokat *Werner Studentowski* (1903–1951, 1925 óta párttag, Goebbels egyik frontembere, az írás keletkezésekor nagy hatalmú szászországi felsőoktatási korifeus), aki sajátos párhuzamot von a „párt” és a „könyv” között.²⁸ A náci mozgalom eredeti „fegyvere” a szó, a vita, a nagygyűlés volt, majd megszületett a Führer mindent összegző könyve, a *Mein Kampf*, amely 1937-ig hárommillió példányban került a nép kezébe. A „könyv” általánosságban lehet ugyan a tudás vagy a szórakoztatás forrása, ennél viszont fontosabb a mozgalom, így a könyv a német nép egésze számára azzal nyer elismerést, hogyha fegyverként járul hozzá a sikerhez. A párt mindig is „harcosként” értelmezte magát és küldetését, s minden társadalmi jelenséget, így a könyvet és a könyvtárat is legfőképp a harc szempontjából értékeli. Ha a könyvtár – s ez vonatkozik a közkönyvtárra, a tudományos könyvtárra és a kölcsönkönyvtárra egyaránt – igazi fegyvertár, akkor van jövője. Következésképpen a „könyvtár” legjobb kifejezője és megtestesítője a pártkönyvtár (*Parteibücherei*), amely jelenleg (csupán) a párttagok érdekében működik. Ha a közkönyvtár betölti azon harci hivatását, hogy a párt érdekeinek megfelelően nevelje a népet, akkor van jövője; ellenkező esetben a pártkönyvtár hatókörét kell a jövőben kiterjeszteni, s a pártkönyvtár lesz a jövő közkönyvtára. Ez elég fenyegető jövőkép lehetett a közkönyvtári hálózatban dolgozók számára. A korábban említett *Fritz Heiligenstaedt* 1937-ben a közkönyvtárak jelenéről és jövőjéről értekezett a folyóirat hasábjain.²⁹ A szerző szerint a nemzetiszocialista hatalomátvétel után a talán leggyakrabban használt szakmai kifejezés így hangzott: „a nemzetiszocialista német népkönyvtár” (*Die nationalsozialistische deutsche Volksbücherei*). E tömör fogalom szerinte messzemenő tartalmat hordoz. A „népkönyvtáros az állam és a nép előtti felelőssége tudatában a német könyvvel a nemzet akaratát

hajja végre”.³⁰ Egy távoli kor olvasója eltöprenghet egy ilyen megfogalmazás tartalmán. A népkönyvtár elsődleges feladata a nevelés, e téren az iskolával és más művelődési intézményekkel egy sorban áll. Az „emberek vezetése” nem tűr uniformizmust, a párt által adott politikai, illetve a szakmai központok által szabályozott működési keretek közt alkotó és differenciált módon kell az olvasókat kezelni. A párt és a szakmai vezetés által meghatározott fejlesztési kereteket és forrásokat eredményesen kell felhasználni, hogy a „Könyv” és az „Ember” egymásra találása célszerűen, vagyis a nemzetiszocializmus erősítése érdekében valósuljon meg.

Ezen elvi szövegekből talán épp a lényeg hiányzik: a hitlerista közkönyvtárügy vezetése a könyvtárakban dolgozók szoros felügyeletét (kiválasztását, megrostálását stb.) tekintette elsődrendű harci feladatnak. Még a *Die Büchereien*ben közölt álláshirdetéseknél is nélkülözhetetlen eleme volt az árja származás igazolása. Ehhez hasonló fontosságú az állományok irányított fejlesztése, amelynek következetes része volt a folyamatos „tisztítás” a kezdeti évek után is. Igen gyakran még a harmincas évek közepét követően is erőteljes szelektálás folyt, a kivont állományegységek száma gyakorta csaknem elérte az új gyarapodás nagyságrendjét.

Az állami irányítás fontos feladatának tekintette, hogy a birodalom közkönyvtári hálózata a tarkaság leküzdésével egyenletesen kiépített hálózathoz vezessen. E feladat nagyságrendjéről tanúskodik, hogy 1934-ben az állapotfelmérés szerint „létező” tizenöt-ezer könyvtárból – a minisztériumi illetékes szerint – csupán 40% (tehát kb. 6000) volt tekinthető valós és többé-kevésbé elfogadható könyvtárnak. E negyven százaléknak épp tizede (600–700 könyvtár) működött főállású könyvtárossal. A felmérés nyomán ambiciózus tervek fogalmazódtak meg, melyek végrehajtása a háború kezdetéig töretlennek minősíthető. A gyors fejlesztéseknek köszönhetően 1939-ig körülbelül 7000 új közkönyvtárat (köztük számos, érdemben felújított) hoztak létre, illetve alakítottak ki.³¹

A felújítások döntő többsége kisvárosban vagy faluhelyen valósult meg, a városokban pedig igyekeztek olvasótermet is kapcsolni a kölcsönzőhelyiséghez. (A *Die Bücherei* számos fényképet közölt az új vagy átalakított, felújított könyvtárakról.)

Felújítási év	Felújított könyvtárak száma
1933	656
1934	656
1935	683
1936	667
1937	1086
1938	2265
1939	1664

1. táblázat

Felújított könyvtárak 1933–1939.

Forrás: DAEHNHARDT, Fritz. *Zur Entwicklung des öffentlichen Büchereiwesens. == Die Bücherei, 8. (1941) 8–9., p. 306.*

A hálózat bővítése mellett nem jelentéktelen a szolgáltatások bővítése, melyeknek itt csak röviden emlíjtjük irányait:

- szabadpolcos ellátás (*Franz Schriewer* érdemi vitairatában olvasható);³²
- új olvasóközönség keresése és nevelése – főként a gyermekkönyvtári ellátás növelését igyekeztek elérni;
- a munkahelyi könyvtári ellátás „államosítása” (a korábbi szociáldemokrata vagy szakszervezeti könyvtárakat szinte azonnal megszüntették), illetve a nagyvállalatok ösztönzése ebben az irányban;
- a helyi könyvtárakat segítő és felügyelő könyvtári (módszertani-irányító) központok hálózatának teljes körű kiépítése.

A könyvtári központoknak (*Zentralstelle, Beratungsstelle*) a teljes országot lefedő hálózata a weimari időszakhoz képest igen erős jogositványokat kapott. A területükön működő helyi könyvtárak személyzete csak a jóváhagyásukkal változhatott; a kisebb (megbízásos könyvtáros által működtetett) könyvtárak állománygyarapítása (és -kivonása) tételes jóváhagyással történt, míg a főállású könyvtárost foglalkoztatóknál is utasítási jog érvényesült. Vagyis a korábbi módszertani tanácsadó funkció jószerével irányítási hatáskörre avanszált. E regionális központok felett pedig a berlini székhelyű, országos hatókörű központ (*Reichsstelle für volkstümliches Büchereiwesen*) állt. A helyi önkormányzatok szerény felügyeleti jogkörrel elégedhettek meg.³³ Más vonatkozásban is a korábban alulról építkező középszintű (megyei, járási) hivatalok helyébe felülről létrehozott helyi képviselő-

tek álltak fel (mai keletű kifejezéssel élve: a központi miniszteriális irányítás „dekoncentrált” hivatalai). Hosszas előkészítés (és nem csekély hatásköri vita) után 1937 októberében a REM kiadta a közkönyvtárak működését szabályozó jogszabályt (*Richtlinien für das Volksbüchereiwesen*). A viták olyan kérdéseket érintettek, hogy bizonyos nagyságrenden (száz-ezer lakoson) felül a városi igazgatás (magyarán: a helyi pártapparátus) kapjon-e markánsabb jogosítványt könyvtára tekintetében, avagy nivelláljanak minden könyvtárat a fenntartó település méretétől (lakosságszámától) függetlenül. Érdekes, hogy egyes könyvtári vezetők az utóbbit igyekeztek elérni (jobban bíztak a központ szakmai kompetenciájában), ám ez a szándék az egyeztetés során elbukott a helyi (nagyvárosi) pártvezetőségek ellenállása következtében. A könyvtári vonal igazi „törvényben” gondolkodott, minthogy annak erősebb hatást szántak, ám végül meg kellett elégedni az „irányelv” (*Richtlinien* = vezérfonal) műfajával. Megjegyzendő, hogy egy felülről vezérelt totális államszervezetben különben is mindig az aktuális döntések mérvadóak, s nem az írott szabály (nincs, azaz ismeretlen fogalom a jogbiztonság).

A század elején alapított *Verein Deutscher Bibliothekare*, csakúgy, mint a *Verband Deutscher Volksbibliothekare* 1938-ban véglegesen felszámolásra került, hisz a könyvtárosok is betagozódtak a birodalmi kulturális kamara irodalmi-kiadói részlegébe (*Reichsschriftungskammer*).³⁴

Vita a közkönyvtárak eredményességéről: lehet-e minta Amerika?

A nemzetiszocialista közkönyvtárügy eredményességének kérdése egy korabeli szerző írása alapján is érzékeltethető. *Franz Schriewer*, Schuster utóda „közkönyvtári Führerként” (1935–1937-ig a Tudományos, Nevelésügyi és Népművelési Minisztériumban) 1940-ben könyvet publikált a könyvtárstatisztikáról.³⁵ E fontos szakkönyvről *Joseph C. Witsch* 1941-ben tanulmányértékű ismertetést közölt a szakfolyóiratban.³⁶ Különösen érdekes, ahogy Schriewer és nyomában Witsch hivatkozási, illetve vitaalapnak tekinti az amerikai *Louis R. Wilson* átfogó könyvtárstatisztikai munkáját, a *Geography of readinget*.³⁷ Az amerikai súlyos alpművet tett le az asztalra, egy sikeres könyvtárügy eredményeinek összefoglalását kínálva; két német kollégája a tengerentúlihoz hasonlóan sikeres közkönyvtárat kívánt létrehozni saját országában. (Megjegyzendő, hogy Hitler

Németországa 1940 tavaszáig mindenképpen került a Nagy-Britanniával való konfliktust, és ez a szándék érvényesült az Egyesült Államok irányában is 1941 végéig, a *Pearl Harbour* utáni német hadüzenetig.) A minta csábító, de nem szabad dicsérni és kritizálni egyszerre, hiába teszi ezt Schriewer, az elutasítást meg is kapja Witschtől. Schriewer könyvét kitűnően összefoglalja a *Magyar Könyvszemle* hasábjain *Gronovszky Iván*.³⁸ Gronovszkytól idézünk: „*Wilson műve a könyvtárügy fejlettségét az egyes államokban elsősorban aszerint vizsgálja, hogy az egész lakosságnak hány százaléka esik könyvtárral rendelkező városokra és ilyen alapon állapítja meg az egyes államok egymás közötti rangsorát. Statisztikai táblázatában külön rovatban közli az államok úgynevezett indexszámát is, amelyet az említett százalékarányokból nyer, eléggé bonyolult számítások útján.*”³⁹ A továbbiakban Gronovszky kifejti, hogy Schriewer szerint a fejenkénti kölcsönzési teljesítmény túlzottan formai megoldás, nem hatol a lényegig, ezért keres új utakat, melyeket viszont Gronovszky feleslegesen bonyolultnak talál. A továbbiakban nézzük Witsch bírálatát, miért ne tekintsenek a német könyvtárosok Amerika felé. Witsch szerint Amerika a világháború után már nem az az optimista ország, mint korábban volt, „megrendültek a demokrácia ideáljai”, s azt is megdöbbenőnek tartja, hogy 1938-ban a 123 milliós ország lakosságának 37%-a (45 millió ember) közkönyvtári ellátás nélkül él. Ezért sem lehet a pusztán „mennyiségi adatokat” követendőnek tekinteni (a jók teljesítményét elosztani a gyengékre is). Továbbá Amerikában igen alacsony szintű az iskolai könyvtári ellátás is: az iskolák 40%-ában (közel 42 ezer intézményben) nem működik saját könyvtár. Witsch hivatkozik *Wilhelm Munthe* a korban nagy feltűnést keltő könyvére, mely a norvég szerző amerikai könyvtári tapasztalatainak igen kritikus szemléletű összefoglalását tartalmazza.⁴⁰ Witsch elfelejti megemlíteni, hogy Munthét az Amerikai Könyvtáros Egyesület (ALA) hívta meg, és kritikus hangvételű könyve is az ALA kiadásában látott napvilágot.⁴¹ Eközben nem tartja szerencsésnek, hogy Schriewer minden adatot át kíván számolni az egy főre jutó indexszámokra. Ez az eljárás szerinte különösen akkor nem bír érdemi és valós megvilágító erővel, amikor az egész német közkönyvtári világ átalakulásban van, például a hálózat nagymértékű kiépítése zajlik éppen. Mint a türingiai könyvtári központ vezetője konkrét példával él: az ide tartozó 14 járás közül az egyiknek a hálózata teljesen kiépült, három további kiépítése hamarosan befejeződik, hat létrehozása 50–60%-os szinten van,

végül négyé épp csak elkezdődött. Ezt a dinamikát egy pusztán statisztikai számsor nem tudná érzékelteni. Az egy főre számított kölcsönzési indexszám azért sem ad reális képet, mert az olvasók közül két türingiai városban pár százalék évi akár 50–60 kötetet is kölcsönöz, míg az összes olvasó közel fele csak 1–10 kötet között „teljesít”. Az ilyen számarányok közvetlenül függenek a lakosság korösszetételétől, iskolai végzettségétől, munkavégzésétől stb.

Az elvi vitát tovább nem követjük, annyi azonban nyilvánvaló, hogy a statisztikáról Witschnek nincs hízelgő véleménye. Schriewer álláspontját ő Hofmannéhoz közelíti, aki szerint a könyvtárstatisztika a „könyvtár lelkiismerete”, Witsch szerint pedig a gyorsan változó szakmai világ számára nem jött még el a statisztikai értékelés ideje.

Annyit még érdemes megjegyezni Schriewer és Witsch Amerika-kritikájához, hogy az angolszász közkönyvtárak elsőrendű (hagyományos) sajátossága az alulról építkezés: ha a helyi közösség jó könyvtárat akar, képes megteremteni azt, de helyettük senki (sem országos központ, sem központi kormányzat) nem válhat első számú főszereplővé. Ebből az következik, hogy Amerikában van nagyon gyenge, gyenge, közepes, jó és kiváló könyvtár is. A német rendszer fölülről építkezik, országos szinten fogalmaz meg elvárásokat, ehhez igyekszik mozgósítani a helyi közigazgatást. Az összehasonlítás a korszakban nem hízelgő a központi vezérlésű szisztéma számára. Amerikában a közkönyvtárakkal való lefedettség 1939-ben átlagosan 59%-os, van két északi állam, ahol elérik a száz százalékot, de délen mindössze 12% a meghatározó arány. Az egy lakosra jutó könyvek száma a fejlett államokban meghaladja a 3,5 kötetet, a gyengéknél csupán 0,1 kötet jut egy főre (eközben az Amerikai Könyvtáros Egyesület normatívája szerint az egy főre eső 2 kötet az elérendő cél). Az amerikai könyvtárak a 123 millió lakosra összesen 46 millió dollárt költöttek, vagyis fejenként 37 centet (a két véglet: 1,08 és 0,02 dollár). 1934-ben országosan 450 millió kötetet kölcsönöztek a közkönyvtárakból. Az olvasók lakossághoz viszonyított aránya 12% és 74% között ingadozik. Witsch fő tézise, hogy minőségi szempontból nem összevethető az amerikai és a német közkönyvtár. Az „*amerikai könyvtár kulturális hatása nem hatol mélyre*”,⁴² vagyis nem vállalja a „nevelés” feladatát. Főként szórakoztató szépirodalmi könyvek (Munthe szerint az olvasmányok 70–80%-át ezek képezik), képes magazinok, újságok vonzzák az ottani olvasók érdeklődését. Pár éve a mozi vette át a közkönyvtár korábbi szerepét. Witsch azt fogalmaz-

za meg, hogy az amerikai mutatók helyett egészen másokat kell létrehozni a német könyvtárügy fejlesztése érdekében. Egyik megközelítése: azt kell a számokkal kifejezni, hova akarunk eljutni, s eközben melyek a „mai” minimális követelmények, amelyeket belátható időn belül mindenütt fel kell mutatni.

Konkrét példa 3. Egy könyvtárpolitikus feladatköre

Rudolf Kummer (1896–1987) eredetileg a müncheni *Bayerische Staatsbibliothek* katalogizáló könyvtárosa volt, és személyes kapcsolatban állt *Heinrich Himmlerrel*, az SS vezetőjével is. Kummer szerteágazó funkciói jól illusztrálják, hány „illetékes” intézmény működött közre a könyvtárpolitikában.

- Kummer 1935-ben lett a REM tudományos könyvtárügyi szakreferense (*Hauptreferent*), egyben tag a birodalmi könyvtárügyi szakbizottságban (*Reichsbeirat für Bibliotheksangelegenheiten*);
- vezette *Alfred Rosenberg* náci főideológus „központjának” népkönyvtári osztályát (az *Einsatzstab Reichleiter Rosenberg* szervezte a kulturális értékek kifosztását a háborúban elfoglalt területekről);
- a nemzetiszocialista kiadványok felülvizsgálatát végző hivatal (*Parteiämtliche Prüfungskommission zum Schutze des nationalsozialistischen Schrifttums*) érdemi munkatársa;
- szakértőként közreműködött könyvtári kérdésekben a Führer helyettesének (Rudolf Hess, 1934–1941 között) irodájában;
- vezette a Birodalmi Belügyminisztérium levéltár- és könyvtárügyi csoportját;
- közreműködött a Goebbels-féle propagandaminisztérium cenzurális munkájában (új kiadványok engedélyezése vagy betiltása);
- a pártközpont (NSDAP) propagandaosztályán könyvtárügyi szakértő volt.⁴³

Népkönyvtárak a német városokban

A továbbiakban a békeidőszak végéről (pontosabban az 1938 közepéről) származó adatokat foglaljuk össze a húszezer lakosnál népesebb városok könyvtárainról:

- 273 város adatai szerepelnek a kimutatásban, miközben 49 városnak még nem volt felmérhető könyvtára;
- a szóban forgó 273 városban 279 közkönyvtár működik 355 szolgálati hellyel (64 népkönyvtár tudományos könyvtárral együtt dolgozik), ezeken kívül a vizsgált városokban 252 egyéb könyvtár is van városi kezelésben: 197 ifjúsági könyvtár, 43 zenei

- könyvtár, 6 könyvtár a vakok részére, 3 mozgókönyvtár és 3 egyéb jellegű könyvtár;
- 321 olvasóterem, továbbá 70 ifjúsági olvasószo- ba áll a lakosok rendelkezésére, együttesen több mint tízezer ülőhellyel, ezeket egy év alatt 1,1 millió látogató használta;
 - a könyvtárakban közel kétezer ember dolgozik, negyedük szakember, a többi segédszemélyzet;
 - az összesített állomány 5,2 millió, ennek negyedét 1933 óta szerezték be (egy városi könyvtárban átlagosan közel húszezer kötet található);
 - egy év alatt 13,6 millió kölcsönzést regisztráltak, ez egy állományegységre vetítve átlagosan 2,6 kölcsönzést jelent.
- A beiratkozott olvasókról nem közöltek adatokat.⁴⁴

Konkrét példa 4. Zárt anyag, avagy „szűnyogsípés” a Magyar Könyvszemlében

A *Magyar Könyvszemle* (1876–) kezdettől fontos feladatának tartotta a német könyvtári fejleményekről nyújtott tájékoztatást. A továbbiakban csak utalunk több érdemi beszámolóra a harmincas évek végének időszakából. *Csapodi Csaba* írása 1938-ban látott napvilágot, és három német könyvtárról (Drezda: *Tartományi Könyvtár*, Lipcse: *Deutsche Bücherei [DB]*, Berlin: *Porosz Állami Könyvtár*) közöl értékes információkat.⁴⁵ 1940-ben *Varjas Béla* számolt be a Budapesten rendezett német könyvkiállításról,⁴⁶ ugyancsak 1940-ben *Goriupp Alisz*, az OSZK munkatársa elemezte a német és a magyar könyvtárak személyzeti helyzetét.⁴⁷ E sort folytatta a lap 1942. évi 1. számában *Harsányi András* írása. Harsányi szintén a nemzeti könyvtár munkatársa volt, és Csapodi nyomán a három nagy könyvtárról közölt új információkat.⁴⁸ Előbb a lipcsei *Deutsche Bücherei* működését vizsgálta meg csaknem hétoldalas, apró betűvel szedett írásában. (Bevezető soraiban utalt Csapodi korábbi beszámolójára, illetve lábjegyzetben köszönetet mondott a kapott felvilágosításért „*Dr. jur. Kurt Roepke könyvtári tanácsos úrnak*”.) A következő folyóiratszámában a másik két könyvtárról adott friss tájékoztatást. A *Deutsche Bücherei*t, melyet, mint már utaltunk rá, a német könyvkiadók és könyvkereskedők alapítottak, és a *Börsenverein* fenntartásában működött, 1940-ben állami intézménnyé alakították át. Harsányi írt a gyarapításról, a gyűjtőköréről, a kitűnő tájékoztató szolgálatról, az olvasótermek kézikönyvtáráról stb., majd írása közepe felé, a teljes körűnek szánt gyarapításról szólva a következőket rögzítő passzus olvasható:

„*Németországban kívül baráti könyvkiadók és általában a külföldön megjelent (sic!) németek azok, akik felhívják a Deutsche Bücherei figyelmét a külföldön megjelent német nyelvű nyomtatványokra, sőt esetleg beszerzik is azokat mindjárt a könyvtár számára. Az ilyen könyvkiadományok – tartalmukra való tekintet nélkül – mind elérkeznek a Deutsche Bücherei-be, és itt a könyvtár épületében székelő Parteiamtliche Prüfungsstelle állapítja meg, hogy mely nyomtatványokat kell zárt anyagként kezelni.*”⁴⁹

Két számmal később reagált a *Deutsche Bücherei* illetékese, és gyakorlatilag helyreigazítást „kért” (magyarán: követelt). A *Levélszekerény* rovatban a magyar nyelvű folyóirat kommentár nélkül, németül közreadta a Dr. Kurt Roepke tanácsos által jegyzett levelet. Ennek lényege a Harsányi írásában érintett zárt anyagként való kezelésre vonatkozik, azaz hogy a *Parteiamtliche Prüfungsstelle* nem foglalkozik a könyvtárba érkezett anyagok izolálásával.⁵⁰

A *Magyar Könyvszemle* lakonikusan járt el: kapott egy levelet, melynek publikálását kérték, ezt végrehajtotta, ám ezen túl egy hangot nem ejtett, nem kért elnézést, nem hibáztatta szerzőjét. Hiszen az nyilván a német kollégától szerzett információkat rögzítette. Arra vonatkozóan német levéltári kutatás lenne szükséges, hogy Kurt Roepke működését miként „értékelték” intézetében.

A DB történetének rendkívül érdekes fejezete *Heinrich Uhlendahl* (1886–1954) igazgatói működése: Uhlendahl 1924-ben vette át az intézmény igazgatását, majd 1938-tól főigazgatói titulust viselt, és lényegében haláláig az is maradt. Ő volt az egyetlen tudományos könyvtári igazgató, akit az új szovjet hatalom is a helyén hagyott (miközben a „náciatlanítási” eljárás keretében a 320 munkatárs negyedét elbocsátották). 1945-ben a szovjet parancsnok felszólítására Uhlendahl kollégái két bibliográfiát állítottak össze: az egyiket az emigráció és egyéb okok miatt a náci időkben nyilvánosan nem forgalmazott könyvek- ből, a másikat a tartalmuk miatt kivont anyagokból. *Klaus G. Saur* professzor, neves könyvkiadó szakember valódi dicshimnusz fogalmaz meg tanulmányában⁵¹ Uhlendahlról, aki képes volt meggyőzni a szovjet fegyveres erők könyvtári megbízottjait (köz- tük *Margarita Rudominót*, a később róla elnevezett moszkvai Idegennyelű Könyvtár igazgatóját), hogy a DB-re szükség van, haszna az új rend számára is felbecsülhetetlen.

A diktatúrák a nekik előnyös dolgokat képesek száz- szor is ismételni (Goebbels ezt a módszert külön is hangsúlyozta), ám kínos a számukra, ha olyan dol-

gokba kap „kivülálló” betekintést, amelyeket igyekeznének eltitkolni – erre szolgál példaként Harsányi *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent írása, illetve annak utóélete.

A nemzetiszocialista közkönyvtárügy végső szakasza: háborús viszonyok, pusztítás és pusztulás

Közkönyvtárak a háborúban (1939–1944)

A háború 1939-től sok mindent megváltoztatott. A könyvkiadási piac egyik legnagyobb megrendelője a *Wehrmacht* lett, egyes adatok szerint a hadsereg számára küldött 80 millió kötet negyedét pedig a *Bertelsmann* szállította, amely ezáltal vált jelentős céggé.

Korábban említettük a papírelosztás egyre szorítóbb jellegét, a problémát tovább fokozta a minden iparvárost fokozatosan elérő angolszász bombázás. Pusztultak a gyárak, az infrastruktúra, a lakosság.

Goebbels és társai felismerték, hogy a lakosság mindinkább igényli a szórakoztató irodalmat. Miközben Goebbels a mindenkire kiterjedő totális háború kötelességéről döngött beszédeiben, e téren „realistaként” jelenik meg. A munkában elfáradt „néptársak” megérdemlik a kikapcsolódást... A könyvtárak pedig lassan átálltak arra, hogy megoldják a frontról jövő hatalmas sebesültáradatot befogadó kórházak könyvtári ellátását is.

1939–1941 között még a fejlesztés is folytatódott: nagyszámú falusi könyvtárat hoztak létre, lényegében egyencsomagok (100–200 azonos kötet) szétkülésével. A Szovjetunió elleni támadás után azonban rohamosan romlottak a feltételek. Alább még utalunk – a *Die Bücherei* című folyóirat 1943-as anyagának ismertetése során – a központban is érzékelt problémákra, amelyeket „fentről” nem tudtak megoldani, de a helyiek nagyobb áldozatvállalását annál inkább megkövetelték.

Folyamatosan romlott a gyarapítás lehetősége és a személyi feltételek, miközben az olvasók mindjobban a helyi könyvtárakra voltak utalva, a városokat pedig egyre gyakrabban érte bombatámadás.⁵²

Rablás, pusztítás és pusztulás

A Birodalmi Biztonsági Főhivatal (*Reichssicherheits-hauptamt*, RSHA, 1939–1945) *Heydrich*, majd Himmler vezetésével sok-sok millió zsidó tulajdonú könyv elrablását és Németországba szállítását szer-

vezte. A fő tettes az RSHA mellett mégis Rosenberg hivatala volt (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, ERR, 1940–1945). Szerepet játszott még a Gestapo, Lengyelország területén pedig a *Sonderkommando Paulsen* és a *Wehrmacht* is.⁵³ Ezek az egymással is versengő hivatalok és intézmények ezer és ezer könyvtárat pusztítottak el vagy raboltak ki; az érintett könyvek száma sok millióra tehető. Mindez kezdődött a baloldali pártok és szervezetek vagyonának elrablásával, folytatódott a szabadkőművesek vagyonával, és betetőződött a zsidónak számító lakosság, a háborúban elfoglalt nyugati, s még inkább a keleti területek kifosztásával. A „művelet” szakkifejezése eufemisztikusan „biztosítás”, biztonságba helyezés (*Sicherungstellung*) volt.

Lengyelországban mára elég pontosan feldolgozták a pusztítást. Néhány adat: az 1939-ben működő 251 zsidó hitközségi könyvtár (1,65 millió kötet) és a 748 közkönyvtár (0,86 millió kötet) anyagának 70%-a teljesen elpusztult.

A Szovjetunió elleni támadást (1941. június 22.) követően öt hónap múlva a nagy ország népességének 40%-át felölelő területet foglaltak el a *Wehrmacht* seregei. Itt milliókra teszik az elszállított és/vagy elpusztított könyvanyag nagyságrendjét. A sziléziai Ratiborban (lengyelül ma: Racibórz) létrehozott *Ostbibliothek*ben 1944 őszén az elhurcolt anyagokból százezer feldolgozott és kétmillió feldolgozatlan kötet várta sorsát. A következőkben néhány példával illusztráljuk – pars pro toto – a véghez vitt pusztítást. *Agathe Lasch* (1879–1942) volt az első német germanista professzor, aki nőként elérte ezt a magas rangot. 1919-ben habilitált Hamburgban, majd 1923-ban nevezték ki tanszékvezető professzornak. 1934-ben zsidó származása miatt a berendezkedett náci hatalom elbocsátotta, 1938-ban a nyilvános könyvtárak használatától eltiltotta, majd négyezer kötetes könyvtárát is elkobozta. Végül két nővérevel együtt 1942 nyarán elhurcolták, és Riga mellett meggyilkolták. Könyvtárából kollégák és könyvtárak is „gyarapítottak”. A négyezer kötetből ma 60 cím kereshető elkülönítve a berlini Humboldt Egyetem könyvtári katalógusában. A korábban jelentős *Borromäus-Verein* könyvtári hálózatától 1940-ben megvonták a jogot az általános könyvszolgáltatásra, és csak hitbuzgalmi anyagokat adhattak olvasóik kezébe; az állami eltulajdonítás és a háborús veszteségek miatt a hálózat összesen mintegy 2,5 millió kötetet veszített, írja *Engelbrecht Boese*.⁵⁴ A háború után a nemzetközileg is elismert tübingeni könyvtáros, *Georg Leyh* (1877–1968) komoly adatgyűjtés alapján könyvnyi elemzést tett közzé a német

tudományos könyvtárakról, s itt nem volt megkerülhető a háborúban elszenvedett épület- és állományi károk kérdése.⁵⁵ Leyh szerint az első „könyvtári” bombatámadás 1940-ben érte a kiel tartományi könyvtárat (ezt bizonyára az indokolta, hogy Kiel a német haditengerészet fő kikötője volt); ezt követte 1941-ben Kassel; 1942-ben érte bombatalálat a kiel egyetemi könyvtárat, majd a mainzi városi könyvtárat. 1943-ban már szinte tömegesnek voltak mondhatóak a bombatámadások, ez tovább fokozódott 1944-ben, majd 1945 első négy hónapjában még annál is több bombázás történt, mint az előző egész évben. Csak néhány igen súlyosan érintett könyvtárat említünk: Bajor Állami Könyvtár, a drezdai tartományi könyvtár, a berlini állami könyvtár olvasóterme stb. A magyar sajtó is hírt adott a német könyvtári veszteségekről:

- 1943-ban, nyilván központi utasításra, propagandacélból közölték, hogy 3 millió könyv pusztult el az ellenséges bombatámadások következtében;
- a háború után a *Népszavában* adtak hírt e témáról: „a legfontosabb német könyvtárak 10 millió kötetéből 2,9 millió áll ma az olvasók rendelkezésére”.⁵⁶

A közkönyvtárakról ilyen mélységű elemzést nem találtunk, annyi azonban megállapítható, hogy az országos állomány jelentős hányada – bizonyára a kétharmados arány lehet a reális – vált a pusztulás és a későbbi megrostálás áldozatává.

Boese az említett könyvében további példákat hoz: az ország nyugati felében lévő nagyobb könyvtárak összesített vesztesége a bombatámadások következtében egymillió kötet (ebből Kölnben 110 ezer); Berlinben 1945-ben 106 közkönyvtár közül 52 vált működésképtelenné; közel száz százalékos volt az állományvesztés olyan városokban, mint Frankfurt am Main, Kassel, Kiel, Potsdam stb.

Linz városi könyvtárát 1939-ben hozták létre tízezer kötettel, ez az induló állomány a következő években hatezerrel gyarapodott, majd a háborús pusztulás több ezer kötetet vitt el, míg a megmaradó 13 ezerből hét-ezer lett elvben felhasználható (ám harmaduk sérült állapotban volt), a többi hatezret tartalmi okokból ki kellett selejtezni.

1944 augusztusában az RSK elrendelte az összes könyvesbolt bezárását, így az olvasók ellátása teljes egészében a könyvtárakra hárult. Októberben rendelet született arról, hogy a könyvtári szolgáltatás kizárólag a kölcsönzésre korlátozódjék (tehát az olvasótermek nem nyíltak ki többé). A helyzet tragikomédiájához tartozik, hogy a központi vezetők, Dähnhardt és Heiligenstaedt a városi vezetőket

hibáztatták, mert szerintük azok nem látták be eléggé a könyvtári szolgáltatás fontosságát.

Konkrét példa 5. Egy folyóirat – a *Die Bücherei* című közkönyvtári szaklap 1943-as évfolyama

Mint már említettük, a *Die Bücherei* című szaklap két korábbi önálló folyóirat összevonásával jött létre 1934 elején, majd 1944-es megszűnéséig a nemzetiszocialista közkönyvtárügy központi organuma-ként adták ki. Az első évfolyam 580 oldalas terjedelme 1938-ra (ez az utolsó békeév) összesen 846 oldalra bővült. Ehhez képest az 1943-as, itt tárgyalt évfolyam⁵⁷ terjedelme mindössze 328 oldal, ami kevesebb, mint a korábbi terjedelem 40%-a: a négy számra tagolódó évfolyam első három füzeté 90–90 oldalnyi terjedelmű, míg a negyedik – magyarázat nélkül – mindössze 58 oldalas. 1944-ben pedig a számonkénti terjedelem átlagosan csupán 30 oldalra zsugorodott.

Az éves tartalomjegyzék felépítését tekintve a „tanulmányok” játsszák a főszerepet, melyek nem a szerzők betürendjében, hanem fontosság szerint követik egymást. Az első helyre került anyag a minisztérium illetékesének tollából származik. Ezután regisztrálják a „kisebb közleményeket”, majd a helyi (intézményi) beszámolókat, híreket, hivatalos közleményeket (jogsabályok stb.); végül pedig személyi hírek, elhunytak búcsúztatója és az ismertetett könyvek listája zárják a sort.

Az 1935-ben létrehozott Birodalmi Közkönyvtári Központ (*Reichsstelle für volkstümliches Büchereiwesen*) vezetőjeként Heiligenstaedt minden évben lelkesítő felhívással indítja az intézmény folyóiratát. 1943-ban Heiligenstaedt szerint valamennyi könyvtáros (főként könyvtárosnő) elszántan végzi feladatát, nem kérdeve, mikor mehet szabadságra, és kétszer-háromszor annyit dolgozik, mint korábban. A férfi kollégák fele (200 fő) a fronton teljesít szolgálatot, ezért is fontos a nők hivatástudata, hiszen tudják, egyre több „néptárs” (*Volksgenosse*) igényli a jó könyvet. Az 1943. évi utolsó számban Heiligenstaedt újabb „lelki vigaszt” nyújt. (Talán nem remélte, hogy 1944-ben megjelenik még a folyóirat? A *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1944 ősziéig látott napvilágot, az év végi szám már nem készült el.) Heiligenstaedt bevezetőjében már az ellenséges bombatámadások okozta károk is előkerülnek. Az írás vége felé a szerző megállapítja, hogy ha valami a nélkülözések és nehézségek idején segítségünkre lehet, akkor az a szaktársi (kollegiális) szemlélet és hozzáállás

(*Berufskameradschaft*). Végül: az 1944-es év hozzon világhírességet „napjaink sötétjébe”, majd: „*Es lebe der Führer!*” Azaz: „Éljen a Vezér!” Aligha kell értékelnünk e színvonalat.

Az 1943. évi tartalomjegyzék élén Heinz Dähnhardt írása áll *A közkönyvtárak a nemzet totális háborújában* (*Die öffentlichen Büchereien im totalen Krieg der Nation*) címen, miközben az írás a második (összevont 4–6.) szám nyitó írása.⁵⁸ Dähnhardt azzal indít, hogy az elhúzó háború eltérő reakciókat vált ki a könyvtárosokból is, például egyes közepes vagy nagyobb városi könyvtárvezetők – akárcsak egyes polgármesterek stb. – nehezen alkalmazkodnak a változó körülményekhez. Legegyszerűbb számukra a létszám gondok felléptével csökkenteni a szolgáltatásokat. A többség szerencsére, épp ellenkezőleg, figyelemmel van a változó létfeltételekre, s ezekhez igazodva alakítja intézménye tevékenységét, ha kell, új fiókkönyvtárat szervez, vagy érdemben változtat munkamódszerein. Ez a helyes, hiszen a háború megköveteli, hogy a békeidőben kialakult eljárásokat mindenütt, a kisebb és nagyobb könyvtárakban egyaránt felülvizsgálják. E tekintetben különösen elismerést érdemelnek azok a városi könyvtárvezetők, akik az „ellenséges terrortámadások” által megromlott épületük miatt az állományuknak igyekeznek új elhelyezést találni, s akár néhány nap múlva újraindítják a könyvtár működését. Dicséretes a sok helyütt gyakorolt anyagtakarékosság, például a letéti küldemények csomagolása helyett megszerzik az egyenesen történő célba juttatást, s nem várnak a hiányzó papíryanagra. Egészében a „*háború olyan tanítómester, amely a változásokhoz való gyors alkalmazkodást honorálja*”.⁵⁹ Meg kell érteni, hogy a háborúban is százezrek tanulnak, fejlesztik képességeiket, s a csökkenő könyvvásárlást a könyvtáraknak kell ellensúlyozniuk.

Az évfolyam viszonylag kevés érdemi szakmai írást kínál (nem tartozik közéjük egy tízoldalas tanulmány *Eduard Mörike* [1805–1875] költészetéről, melyről gyanítható, hogy azért került be, mert nem akadt elegendő elfogadható közkönyvtári írás.) Más szempontból aránytévésítés egy tanulmány a katalógus feladatköréről 16 oldalon. Fontos viszont, és a folyóirat profiljába vág Witsch sorozatának (*A falusi közkönyvtárügy*) második része, mely az állománygyarapítás problémáit feszegeti. (Mivel Witsch ekkor Tübingia könyvtári központját vezeti, ismeretei feljogosítják a mélyebb elemzésre, emellett a folyóirat szerkesztője is.)

A gazdag híryanag részeként a lap beszámolt a náci párt által a frontkatonák részére szervezett négyéves gyűjtés eredményéről.⁶⁰ 1939–1943 között összesen 36 millió kötetet ajánlottak fel e célra, a válogatást követően ebből 15 millió kerülhetett a katonákhoz. A hírt jegyző „H.” betű bizonyára Heiligenstaedtre utal. A szerző büszkén jelenti ki, hogy a világ legnagyobb könyvtárának „csak” 4,8 milliós állománya van, vagyis ehhez képest kell értékelnünk a 150 ezer „frontkönyvtárat” kitevő 15 millió kötetet. E hencegés nem érdemel különös kommentárt...

Összegzés

A nemzetiszocialista közkönyvtárügy a rendszer idején egyrészt áldozat volt, de felfogható csendes tetes-társnak is. Nemhogy új könyvtárpolitika nem született, de a korábban kezdődő modernizálás is számos összetevőjében visszajára fordult. A személyzet és az állomány megrostálása, a tényleges szellemi értékek iránt ellenséges, durva faji szemlélet érvényesítése vált jellemzővé. A fölülről irányítottág szinte teljesen kizárta az alkotó útkeresést. A tudományos és szakkönyvtárüggyel szemben, melyre a rendszernek szüksége volt a tudományos kutatás és fejlesztés sikeressége érdekében, a közkönyvtárügy mind jobban a propaganda eszközzé silányult. Feketelisták írták elő a kivonandó állományokat, miközben „fehér” listák követelték meg, minek kell feltétlenül meglennie egy közkönyvtárban.

A totális pártállami hatalom ugyanakkor hálózatfejlesztési és technikai szinten igyekezett a hatékonyságot növelni. A felekezeti könyvtárak lefejezése után – mely elsősorban a korábban hatékony, legalábbis széles kört elérő katolikus könyvtárakat számolta fel –, különösen az így „elfoglalt” területek falusi könyvtárai körében a rendszer számottevő mennyiségi eredményt mutatott fel a háború első évéig. Új eredményként könyvelhető el a könyvtári szabványosítás általánossá válása és a képzés kiterjesztése. Néhány nagyobb városi könyvtár – főként a megszállt francia, cseh, lengyel stb. területeken (például az elzász-lotaringiai Strassburg/Strasbourg városában) – látványos, nyilvánvalóan propagandisztikus hatásúnak ítélt fejlesztést élt meg.

Ezzel szemben 1945 után, a háborús kártömeg okán és az embertelen ideológia kiirtása végett elengedhetetlenül szükségessé vált újarostálás azt eredményezte, hogy a közkönyvtári hálózat súlyos, több évtizedes hátránnyal érkezett el a „nulladik óra” utáni új korszakba.

Jegyzetek és irodalmi hivatkozások

23. BEER, Johannes. Autorität und Volksbildung. == Bücherei und Bildungspflege, 13. (1933) 1., p. 19–27.
24. ABB, Gustav. Von der Kollegialverfassung zum Führerprinzip: Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte der Preussischen Staatsbibliothek. == Festschrift Georg Leyh. Leipzig: Harrassowitz, 1937. p. 245–256.
25. Az új közkönyvtári folyóiratról ld. SONNEVEND Péter. Totális barna folt: a Die Bücherei című folyóirat 1934-es első évfolyama. == Könyvtári Figyelő, Ú.f. 20. = 56. (2010) 1., p. 108–125. ISSN 1216-6804. Hozzáférhető: https://epa.oszk.hu/00100/00143/00074/pdf/EPA00143_Konyvtari_Figyelo_2010_1_108-125.pdf [Megtekintve: 2022. 01. 25.]
26. SCHUSTER, Wilhelm. Das Ende des Bildungsreiches. == Die Bücherei, 1. (1934) 2–3., p. 1–6.
27. DÄHNHARDT, Heinz. Weg und Ziel deutscher Volksbüchereiarbeit. == Die Bücherei, 4. (1937) 1–2., p. 1–5.; – Dähnhardt a háború vesztes szakaszában (1943) még ilyen című könyvet is publikált: Die öffentlichen Büchereien in totalen Kriege der Nation. Hasonló címen a közkönyvtári lap is közölt tőle írást.
28. STUDENTKOWSKI, Werner. Partei und Volksbücherei. == Die Bücherei, 4. (1937) 7–8., p. 285–291. (Az idézett gondolatok a 290–291. oldalakon.)
29. HEILIGENSTAEDT, Fritz. Um Gegenwart und Zukunft der deutschen Volksbüchereien. == Die Bücherei, 4. (1937) 6., p. 237–243.
30. Uo.
31. Die öffentlichen Volksbüchereien im Deutschen Reich 1933/34. == Statistisches Jahrbuch des Deutschen Reich. 1934. p. 551–552.
32. SCHRIEVER, Franz. „Freie” Theke oder „pädagogischer” Schalter? == Die Bücherei, 4. (1937) 1., p. 30–38.
33. FOSTER, Bettina. Staatliche Beratungsstellen für Öffentliche Büchereien: Entstehung: Aufgaben Entwicklungsetappen bis 1945. == Bibliothek. Forschung und Praxis, 15. (1991) 2., p. 153–184. ISSN 0341-4183
34. ROTHBART, Otto-Rudolf. Deutsche Büchereizentralen als bibliothekarische Dienstleistungsintanzen: Gestaltung und Entwicklung von Zentraleinrichtungen im gesamtstaatlichen Gefüge. Wiesbaden: Harrassowitz, 2002. 163 p. (Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutsche Bucharchiv München, 69.). ISBN 9783447045230
35. Büchereistatistik: Methoden, Beispiele, Ergebnisse. Leipzig: Harrassowitz, 1940. VIII, 164 p.
36. WITSCH, Joseph. Vom Werte einer Werkstatistik: Bemerkungen zum Buche: „Büchereistatistik, Methoden, Beispiele, Ergebnisse” von Franz Schriewer. == Die Bücherei, 8. (1941) 6., p. 247–264.
37. WILSON, Louis R. Geography of reading: A study of distribution and status of libraries in the United States. Chicago: University of Chicago Press, 1938. XXIV, 481 p.
38. GRONOVSKY Iván. Schriewer, Franz: Büchereistatistik. Methoden, Beispiele, Ergebnisse. Leipzig, 1940, Harrassowitz, VIII + 164 1. 8°. (Beiträge zur Volksbüchereikunde, herausgegeben von der Reichsstelle für das Volksbüchereiwesen, Bd. 2.) == Magyar Könyvszemle, 65. (1941), 1., p. 101–103.
39. Uo.
40. MUNTHE, Wilhelm. American librarianship from an European angle: An attempt at an evaluation of policies and activities. Chicago: ALA, 1939. 191 p.
41. KOREN, Johan. The pioneers: Wilhelm and Gerhard Munthe. == World Libraries, 12. (2002) 2. ISSN 1092-7441. Hozzáférhető: http://www.chrisdaydesign.com/worldlib/vol12no2/print/koren_print.html [Megtekintve: 2022. 01. 15.]
42. WITSCH, i. m., p. 253.
43. SIMON, Gerd. Chronologie Kummer, Rudolf. Tübingen: Eberhard Karls Universität, 2006. 24 p. Hozzáférhető: <https://homepages.uni-tuebingen.de/gerd.simon/ChrRKummer.pdf> [Megtekintve: 2022. 01. 15.]; KUMMER, Rudolf. Das wissenschaftliche Bibliothekswesen im nationalsozialistischen Deutschland. == Zentralblatt für Bibliothekswesen, 55. (1938), p. 399–413.
44. [S.n.]. Népkönyvtárak a német városokban. == Városi Szemle, 25. (1939), p. 943–946.
45. CSAPODI Csaba. Könyvtárosképzés Németországban. == Magyar Könyvszemle, 61. (1937) 4., p. 332–338.; CSAPODI Csaba. Három német könyvtár 1937-ben: Drezda, Lipcse, Berlin. == Magyar Könyvszemle, 62. (1938) 2., p. 131–144.; MORAVEK Endre: A Deutsche Bücherei 25 éves jubileuma. == Magyar Könyvszemle, 62. (1938), 3., p. 279–287.
46. VARJAS Béla. Német könyvkiállítás. == Magyar Könyvszemle, 64. (1940), 3., p. 217–225.
47. GORIUPP Alisz. Néhány adat a magyar és német könyvtárak személyzeti állapotáról. == Magyar Könyvszemle, 64. (1940) 4., p. 394–397.
48. HARSÁNYI András. Német könyvtárak. == Magyar Könyvszemle, 66. (1942) 1., p. 27–33. – Itt kizárólag a Deutsche Büchereiről szól a szerző.

49. HARSÁNYI András. Német könyvtárak. == Magyar Könyvszemle, 66. (1942) 2., p. 162–166. – Az előbbi írás folytatásaként a Porosz Állami Könyvtárról ír röviden, majd a szászországi tartományi könyvtárról hosszabb terjedelemben. Itt épp csak említeni tudjuk, hogy Hamvas Béla, a Fővárosi Nyilvános Könyvtár (ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) munkatársa ugyancsak 1942-ben terjedelmes tanulmányt közölt a Városi Szemlében Európa városi könyvtárai címmel (Városi Szemle, 1942. p. 180–241.), mely számos fontos adatot tartalmaz a német könyvtárak történeti és legújabb fejlődéséről.
50. [S.n.]. A Deutsche Bücherei a német könyvtárakról szóló cikksorozatunkkal kapcsolatban. == Magyar Könyvszemle, 66. (1942) 3., p. 332. – „Ihre Zeitschrift »Magyar Könyvszemle« enthält in ihrem Jahrgange 66, 3. Folge, Januar—März 1942, auf S. 27 bis 33 einen Aufsatz des Herrn ANDRÁS HARSÁNYI über Deutsche Bibliotheken. Im 1. Teil, der mit Berufung auf mich die Deutsche Bücherei behandelt, befindet sich eine Stelle über die Parteiämliche Prüfungsstelle, die »feststelle, welche Druckwerke inhaltsmässig verschlossen gehalten werden müssen«. Diese Angabe ist nicht richtig, da die hier im Hause befindliche Parteiämliche Prüfungskommission zum Schutze des NS.-Schrifttums mit der Sekretierung von Druckschriften nichts zu tun hat. Die Parteiämliche Prüfungskommission legt Wert darauf, dass diese Notiz berichtigt wird, worum ich hierdurch bitten möchte. In vorzüglicher Hochachtung! DR. ROEPKE Bibliotheksrat an der Deutschen Bücherei.” Ismereteink szerint az eredetileg jogász Dr. Kurt Roepke könyvtáros és bibliográfus a háború végéig Lipcsében tevékenykedett, a Deutsche Bücherei havi megjelenésű zenei bibliográfiáját (Deutsche Musikbibliographie) szerkesztette 1943–1944-ben, majd a háború után Hallében egy könyvtárhasználati ismertetőt írt (Wie benutze ich Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle an der Saale? [1951]), később pedig tübingeni egyetemi könyvtárosként – tehát már nyugaton – egy New York-i szerzőtársával együtt zsidó tárgyú disszertációs bibliográfiát szerkesztett (KISCH, Guido – ROEPKE, Kurt. Schriften zur Geschichte der Juden. Eine Bibliographie der in Deutschland und der Schweiz 1922–1952 erschienenen Dissertationen), mely 1959-ben Tübingenben látott napvilágot, és szakmai körökben elismerést aratott.
51. SAUR, Klaus Gerhard. 80 Jahre Deutsche Bücherei. Haben wir eine Nationalbibliothek? == KAISER, Gert – FINGER, Heinz – NIGGEMANN, Elisabeth, Hrsg. Bücher für die Wissenschaft: Bibliotheken zwischen Tradition und Fortschritt: Festschrift für Günter Gattermann zum 65. Geburtsdag. München: Saur V., 1994. p. 313–324. ISBN 978-3598112058. Az idézet helye: p. 318.
52. SYWOTTEK, Jutta. Mobilmachung für den totalen Krieg: Die propagandistische Vorbereitung der deutschen Bevölkerung auf den Zweiten Weltkrieg. Opladen: Westdeutsche V., 1976. 398 p. (Studien zur modernen Geschichte, 18.) ISBN 978-3531050638
53. BOLLMUS, Reinhard. Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. 2. Aufl. Stuttgart, München: Oldenbourg, 2006. 375 p.; SCHIDORSKY, Dov. Confiscation of libraries and assignments to forced labor: Two documents of the Holocaust == Libraries & Culture, 33. (1998) 4., p. 347–388. ISSN 0894-8631
54. BOESE, Engelbrecht. Das öffentliche Bibliothekswesen im Dritten Reich. 2. korr. Aufl. Bad Honnef: Bock & Herchen, 1987. 404 p. (Bibliothek und Gesellschaft). ISBN 3-88347-141-0 – Ld. különösen a 10. fejezetet: Das öffentliche Bibliothekswesen und der Zweite Weltkrieg, p. 321–340.
55. LEYH, Georg. Die deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken nach dem Krieg. Tübingen: Mohr, 1947. 222 p. – Az OSZK Könyvtártudományi Szakkönyvtárának példányában (jelzete: 3-9828) érdekes kiegészítő anyag található. Ez egy géppel írott másolat Zerstörte deutsche Bibliotheken címmel, s 24 konkrét intézmény 1939-es és 1946-os állományát, azaz az elszervezett állományvesztéseket foglalja táblázatba. Pl. Universitätsbibliothek München: 1100 ezer és 750 ezer, Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg: 850 ezer és 225 ezer. Összesen a felsorolt könyvtárak kerekített állományának (10 millió) kevesebb, mint 30%-a (2,9 millió) maradt meg. A szöveg megemlíti, hogy a gothai tartományi könyvtárat egészében elvitték a Szovjetunióba. Az anyag alján forrásmegjelölés: Rote Revue, 26. (1947) 7–8., p. 276–277. Leyh húsz éven át szerkesztette a Zentralblatt für Bibliothekswesen című folyóiratot (1922–1943), majd Milkau (1859–1934) halála után új alapra helyezve befejezte, illetve a háború után újratereztette a Handbuch der Bibliothekswissenschaft című monumentális kézikönyvet. A 3. (könyvtártörténeti) kötetben (1940. XXIII, 1051 p.) Milkau tervezte a közkönyvtárak történeti leírását is, ám ez nem valósult meg. Egy amerikai recenzió szerzője, Lawrence S. Thompson (College and Research Libraries, 5. [1944] 4., p. 368–372.) kiemeli, hogy Milkau tervezte a közkönyvtárak történetének felvételét is, ám ez a kézikönyv bevezetésében szereplő, rejtélyes (cryptic) megfogalmazás szerint elmaradt. A mondat lényege: az átfogó nemzetiszocialista átalakulás következtében Konstantin Nörrenberg írása elavult („Das Volksbüchereiwesen ist aber nach dem nationalpolitischen Umbruch in eine so lebhaftige Bewegung eingetreten, dass die ältere Arbeit als in den Massstab überholt sich, hier nicht mehr einfügen wollte.”). Ld. még: LEYH, Georg. Das

- Handbuch der Bibliothekswissenschaft. == Libri, 11. (1961) 1–4., p. 101–114. ISSN 0024-2667
56. [S.n.]. Hárommillió tudományos könyvet pusztítottak el Németországban a bombatámadások. == Esti Újság, 8. (1943) 193. (augusztus 27.), p. 3.; [S.n.]. A német könyvtárak pusztulása. == Népszava, 75. (1947) 264. (november 19.), p. 5. – A lapban közölt adatok egybevágóak a Georg Leyh-féle összefoglalásban találhatóakkal, így azokat nyilván onnan vették át. A lap híradása szerint e veszteség fokozódott az Ostgebiet (Pomeránia, Szilézia, Danzig, Mazúria az ismét megalakuló Lengyelországhoz került) területén maradt 3,6 millió kötetel.
57. Die Bücherei: Zeitschrift der Reichsstelle für das Volksbüchereiwesen. Hrsg. von HEILIGENSTAEDT, Fritz – WITSCH, Josef. A címlapon hibásan áll: 9. Jahrgang (helyesen. 10. Jahrgang). Leipzig: Einkaufshaus für Büchereien, 1943. 328 p.
58. DÄHNHARDT, Heinz. Die öffentlichen Büchereien im totalen Krieg der Nation. == Die Bücherei, 10. (1943) 4–6., p. 91–98.
59. Uo.
60. [S.n.]. Die Büchersammlung der NSDAP für die deutsche Wehrmacht. == Die Bücherei, 10. (1943), p. 290–291. Hozzáférhető: <https://calisphere.org/item/ark:/28722/bk0007t7d09/> [Megtekintve: 2022. 01. 25.]
- ónkat: SONNEVEND Péter. Lexikon a náciizmus könyvtári áldozatairól. == Könyvtári Figyelő, Ú.f. 28. = 64. (2018) 1., p. 113–115. ISSN 1216-6804. Hozzáférhető: https://epa.oszk.hu/00100/00143/00350/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2018_01_113-116.pdf [Megtekintve: 2022. 01. 25.]
- KEMPF, Klaus – KUTTNER, Sven, Hrsg. Das deutsche und italienische Bibliothekswesen im Nationalsozialismus und Faschismus: Versuch einer vergleichenden Bilanz. Wiesbaden: Harrassowitz, 2013. 243 p. ISBN 9783447069915
- KOCH, Christine. Das Bibliothekswesen im Nationalsozialismus: Eine Forschungsstandanalyse. Marburg: Tectum V., 2003. 145 p. ISBN 978-3828885868 – Eredetileg egyetemi dolgozatként: KOCH, Christine. Das Bibliothekswesen im Nationalsozialismus: Eine Forschungsstandanalyse anhand der Fachliteratur. Stuttgart: Hochschule für Medien, 2002. 137 p. Hozzáférhető: <https://hdms.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/267/file/Diplomarbeit.pdf> [Megtekintve: 2022. 01. 25.]
- STIEG, Margaret. Public libraries in Nazi Germany. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1992. XVI, 347 p. ISBN 9780817351557
- SYWOTTEK, Jutta. Die Gleichschaltung der deutschen Volksbüchereien 1933 bis 1937. == ESTERMANN, Monika – WITTMANN, Reinhard – KLEISS, Marietta, Red. Archiv für Geschichte des Buchwesens. Bd. 24. Bad Camberg, Saur V., 1983. p. 385–535. ISBN 9783765712449

Béérkezett: 2021. november 2.

COPIA

Babits Mihály hagyatékából újabb levelek érhetők el a digitális tárban

A jogörökösök hozzájárulásának köszönhetően Babits Mihály hagyatékából immár Dienes Pál, Valéria és Gedeon összesen mintegy hetven levele is elolvasható legújabb digitális szolgáltatásunkban, a COPIA: Digitalizált Kéziratok adatbázisban.

Az otthonról is elérhető digitális tárban hosszabb távon leveleket, levelezéseket, kora újkori és újkori kötetes kéziratokat, önálló vers-, tanulmány- és regénykéziratokat, valamint analektákat (egyedi, nem levéltípusú dokumentumokat) szolgáltatunk.

(Forrás: <https://tinyurl.com/kyzd2d6n>)